

gyanút – közvetlen pártkörnyezete megrendíthetetlen bizalmát élvezve – legalább 1937-ig, amikor tagságát a párt (hézagosan adatolt körülmények között) mégis megszüntette, sikeresen háritott. De megbízóinak még akkor is tudott nyújtani eleget, és jelentős karriert futott be: 1941-ben rendőrtiszti állást kapott a megszállt Hollandiában, utána pedig a Lengyel Főköormányzóságban szolgált.

S. Lengyelországban 1945 elején az oroszok fogságába került, a Gestapóhoz fűződő múltját elleplezve ekkor felajánlotta szolgálatait a szovjeteknek. A megszálló erőkkel Berlinbe kerülve, egészen 1949-ig háboríthatatlanul tevékenykedhetett Moszkva és Kelet-Berlin javára. Ekkor végre lelepleződött (a körülmények pontosan nem ismertek), el is ítélték 25 évre. 1955-ben azonban elengedték, és Adenauer Németország a hadifoglyoknak kijáró kártalanítással, valamint állással fogadta Észak-Rajna-Vesztfália tartomány rendőri állományában. A brit megszállási övezeten belül addigra rég lezajlottak az alsóbb szintű, nem túlságosan célratorő számonkérések. A vonatkozó vizsgálatok során a vádlottak gyakran ki tudták magyarázni magukat azzal, hogy a Gestapónál tulajdonképp a kommunisták javára dolgoztak, azaz lényegében kettős ügynöki szerepet töltöttek be. A kommunistákat pedig ott és akkor szintén nem szerették annyira, hogy jobban utána nézzenek az igazságnak. A feltárást nehezítette az a körülmény, hogy a jelentésekkel ellentétben az ügynökkartotékok hamar eltűntek. Ez a kései kutatás lehetőségeit is jelentős mértékben korlátozza. Mindazáltal még jelentős tartalékok rejlenek a témában. Mensing kutatásai eddig csak a Ruhr-vidékre terjedtek ki, várható, hogy a vizsgálódás más irányokba is kitékint.

A tanulmány Alfred S. környezetéből néhány más ügynök életrajzát is felvillantja, de egyik sem olyan „mutató”, mint S.-é. S. szintén kommunista öccse egyébiránt nem vált ügynökké, hanem koncentrációs táborba került illegális tevékenységéért, és nem is élhette meg a felszabadítást.

Komáromi Sándor

Európa keleti határai és az európai civilizáció dimenziói

Kieniewicz, Jan: The Eastern Frontiers and the Civilizational Dimensions of Europe = Acta Poloniae Historica, 107. Vol. 2013, 165–175. p.

Azokban az időkben, amikor Európa területe nagyhatalmak köré szerveződött, vagyis a bécsi kongresszustól a versailles-i szerződésig tartó időszakban, a kontinens keleti részén három uralkodó osztozott: az orosz cár, az osztrák császár és a porosz király (a későbbi német császár). Ebben a világban Európa civilizációs és politikai határai nagyjából azonosak voltak. Az uralkodók itt élő magyar, cseh vagy lengyel alattvalóinak nem volt könnyű dolguk, hiszen saját állam nélkül próbálták megélni nemzeti identitásukat, leginkább az európai civilizációhoz való kötődésük hangsúlyozásával. A lengyelek ezen belül is különleges helyzetben voltak, hiszen miközben három uralkodó alá tartozott a nemzet, igyekeztek saját helyet kirajzolni maguknak a szláv népek között, elhatárolva magukat Oroszországtól.

A kelet-európai határok legnyilvánvalóbb jellemzője a „változékonyosság”. A szerző a régmúltból indulva tekinti át a határvidék változásait. Az első fontos választóvonalat Kr. u. 800-ra teszi, amikor a Karoling Birodalom határozta meg a leendő európai civilizáció kiterjedését. Az avarok eltűnését követően két civilizáció nézett farkasszemet egymással: az agresszív Frank Birodalom és a látszólag politikailag passzív szláv népek. Ekkoriban azonban Európát nem annyira a megosztottság, mint inkább az ellentétek dinamikus belső egysége jellemezte. A szerző is ezt a nézőpontot favorizálja: szerinte Észak és Dél hatása közösen hozta létre az európai civilizációt. A kelet-európai régió kialakulására az északi, tengerek által körülölelt terület, az „Intermarium” változásai voltak nagy hatással, bár egyes gyökerei a mediterrán tradícióig is elértek.

A szerző a hagyományostól eltérően osztja fel időszámításunkat. Julius Caesar gall hódítását teszi meg az első évezred kezdőpontjának, mivel ez a világ később döntő szerepet játszott a keletre fekvő barbár területek felé való terjeszkedésben, ahol lehetőség kínálkozott a kereszténység terjesztésére. Az északi régió keleti részében fontos volt a keleti

birodalom által kifejtett nyomás is, de nem annyira, mint a vándorló nomád törzsek nyugat felé húzódása. A második évezred szimbolikus végét a szerző a francia forradalommal azonosítja. Addigra alakult ki Európa fogalma mind politikai, mind civilizációs szempontból. A második millennium alatt emelkedett fel Európa, verte vissza az inváziókat és kezdte meg saját terjeszkedését minden irányban.

A cikk Kelet-Európa önmeghatározásának problémájával foglalkozik, ott, ahol a világ négy égtája találkozik. Pontokba szedve áttekinthető, hogy a második évezred során milyen határok és központok voltak hatással a civilizációközi kapcsolatokra. Más birodalmak kialakulása és jelenléte önmagában még nem volt határformáló erő, ha túl messze volt a központjuk, viszont ha fenyegetést jelentettek, az ösztönzőleg hatott a határok erőteljesebb meghúzására. A X–XIII. század között a lengyel állam törzsi unióból fokozatosan lengyel királysággá alakult, amely – sorozatos szakadások és egyesülések után – végül a Balti-tenger és a Fekete-tenger tengelye mentén rajzolta meg határait.

A XIII. század fordulópontot jelentett. A Balti-tenger – Fekete-tenger tengelye mentén való terjeszkedés jegyében és a litvánokkal való együttműködésnek hála, a lengyelek a magyarok fölé kerekedtek. A Dnyeper-tengely a XIV. században kezdett újra megerősödni, ami új távlatokat nyitott a litván államiság és egy külön civilizáció fejlődésében. A XV. században merült fel először egy civilizációs határ kialakulásának lehetősége, amely a *Sarmatia Asiana* és a *Sarmatia Europeana* koncepciójában fogalmazódott meg. Ekkoriban változott meg a lengyel királyság jellege, ugyanis Litvániával összeolvadva sajátos államformát hozott létre: a Lengyel-Litván Nemzetközösséget. A XV–XVI. században nyitott maradt a Lengyel-Litván Nemzetközösség határa – egészen az orosz birodalom megerősödéséig.

A Lengyel-Litván Nemzetközösséget a moszkvai nagyhercegségtől elválasztó politikai határ egyben civilizációkat is elválasztott egymástól. A Dnyeper-tengely menti terület egyfajta határvidékké változott, ahol különböző európai civilizációkhoz tartozó népek éltek egymás mellett. A határvidék természeténél fogva nyitott volt, ugyanakkor örökös területi vita tárgya is, és ez utóbbi jelentős szerepet játszott a Moszkvai Nagyhercegség Oroszországgá alakulásában. Keletről ezt a politikai ha-

tárt egyre inkább civilizációs határnak tekintették, amely provokatívan elzárta őket egy másik világtól. A határvidék európai térként funkcionált: nyugati határai csupán politikai, kulturális és nyelvi különbséget jeleztek, de a gazdasági, életszínvonalbeli különbségek ellenére nem választottak el világokat egymástól.

A második évezred végén született meg az új Európa; születésénél a felvilágosodás, a tudomány, az ipar és a forradalom bábáskodott. Bonaparte európai birodalma, amely tulajdonképpen kísérlet volt a földrész egyesítésére, rendkívüli lökést adott a nemzeti folyamatoknak. Lengyelország felosztása lehetővé tette Oroszország számára, hogy a Visztulán innen húzza meg nyugati határát. Oroszország tehát bekapcsolódott az összeurópai sakkjátszmába, de ettől még nem vált európaivá; a hozzácsatolt részek lakosai fizikailag ugyan elszakadtak Európától, de mentalitásukat tekintve továbbra is oda kötődtek.

Lengyelország 1918-as újjáépítése során olyan határt hoztak létre, amely nem igazodott semmilyen tengelyhez, viszont elvágtá egymástól az embereket, és ezáltal a jogtalan büntetés érzetét keltette. 1939-ben is két határ miatt robbant ki a konfliktus. Ahhoz ugyanis, hogy a nagyhatalmak valamilyen formában biztosíthassák hatalmukat Kelet-Európa fölött, nyugatra, illetve keletre kellett kitolniuk saját határaikat, az Elbához és a Dnyeperhez igazodva. Az 1945 utáni átrendeződésnek sem sikerült megoldania ezt a problémát, mivel a nyugati határ, ahelyett hogy megnyitotta volna a Szovjetunió befolyása előtt a kontinenst, falként tornyosult előtte.

A Szovjetunió széthullása új országok és határok létrejöttét eredményezte. Most már az Európai Unió és a Schengeni Egyezmény határozza meg a határokat, újra nyitottabb karaktert adván nekik. Európa keleti határa továbbra is számos módon értelmezhető a viharos történelem tükrében. A harmadik évezredben Kelet-Európa jó néhány független európai politikai vállalkozás bukásának volt tanúja, és összességében a határok leginkább akadályt jelentettek a modernizáció előtt. Mindezekelőtt ezt a megosztottságot kell legyőzni ahhoz, hogy Európa újra nyitott civilizáció lehessen, amely képes a terjeszkedésre.

Pethő-Szirmai Judit